

Identiteet ja õigus

Jaanus Kangur

Käesolev kirjutis ei püüa olla õigusteaduslik analüüs, vaid antropoloogi vaade õigusele läbi kaasaegse antropoloogia ühe keskse mõiste – identiteedi. Kindlasti ei suuda ma siinkohal täielikult hõlmata ega ammendada kõiki identiteedi ja õiguse kokkupuutepunkte, visandan vaid mõned jooned identiteedi ja õiguse kokkupuutealal. Identiteet ja õigus on omavahel seotud kõige sügavamal ja fundamentaalsemal tasandil. Õiguse realiseerimise möödapääsmatu alus on subjekti olemasolu, subjekt omakorda on lahutamatult seotud identiteediga. Kusjuures on tegemist kahepoolse suhtega, identiteet loob aluse subjektsusele, subjektiks olemine omakorda kujundab identiteeti. Näiteks riigi õigussubjektiks olemine võib tähendada ühtlasi riigi kodakondsust, mis on oluline osa identiteedist. Karistusõiguslikud vahendid väljendavad kollektiivset identiteeti, väärtusi, mida ühiselt õigeks peetakse või mille poole püüeldakse.

Karistusõiguslikul tasandil on identiteet kõige enam märgatav identiteedivarguse juhtumite puhul. Siinkohal tuleb muidugi teha vahet antropoloogilise ja karistusõigusliku identiteedikäsitluse vahel. Esimene võib hõlmata kogu inimeseks olemise kogemust, teises on tegemist pelgalt isiku samasusega. Antropoloogilises mõttes on huvitav identiteedi ja õiguse suhe kaubandus- ja võlaõiguslikes suhetes nagu Mark Liechty kirjeldab tarbimist kui identiteedi produktsiooni vahendit.

Jätan siinkohal kõik eelpool nimetatud valdkonnad ja teemad käsitlemata ning kirjeldan vaid kahte identiteedi ja õiguse kokkupuutepunkti, mis kindlasti puudutavad ka kriminaalõigust, ent samas on üsna vähe kajastamist leidnud ning on just antropoloogi seisukohalt kõige märkimisväärsamad.

Kasvav väljakutse on Euroopa või laiemalt läänelikus kultuuriruumis määratleda identifitseerimisvahendite piirid. Peame enesemääratlust e enda piiritlemist kellenagi lahutamatuks osaks inimõigusteks. Viimaseaja tulised avalikud debatil toimuvad just identiteedi tasandil: kas seksuaalvähemuse liikmena ennast määratlenud isikul on samasugused õigused perekondlikes suhetes, kui mitte sellesse vähemusse kuuluvatel isikutel? Üldiste liberaalsete suundumuste juures oleme aga kaugel kõikelukubavusest. Kas näokatte ja pearätti kandmine on osa enesemääramise õigusest või on tegemist ühiskondlikku

turvalisust ohustava ebavajaliku eripäraga? Kui näokatte osas on eriarvamuste seis enam-vähem võrdne, siis näiteks naiste suguelundite moonutamise (FGM – female genital mutilation) osas ollakse üldiselt hukkamõistval seisukohal. Batulo Essaki, Eriikka Sailo ja Kati Illah koostatud materjalid annavad ühese ja selge ülevaate, et vastav tegevus on ebatervislik ning inimõiguste vastane. Samas on mitme rahvuse jaoks tegemist olulise identifitseerimisvahendiga. Välitöödel Tansaania masai külas kuulsin lugusid, kuidas kohalik valitsus on keelanud mitmed masai põlised enesemääratlemise vahendid, nagu näiteks naiste ümberlõikamine, lehma vere joomine ja nägudele armide põletamine. Lääneliku arusaama jaoks on tegemist üheselt mõistetavalt ebatervislike ja ohtlike tegevustega, ent masai jaoks oluliste identifitseerimisvahenditega. Kui keelata masaidel kõik eelpoolnimetatud, kas oleks siis tegemist enam masaidega?, kelle kultuur on ligi 3000 aasta vanune ning nende praktikad olnud muutumatud sajandeid. Kas meie käsitlus tervisest on ülimuslik teatud rahvuste ja gruppide enesemääratluse suhtes? Kas meie tervisekäsitlus on ülimuslik nende tervisekäsitluse suhtes? Claude Lévi-Strauss kirjeldab raamatus „Metsik mõtlemine“, kuidas varasem antropoloogia oli ekslik põlisrahvaste suhtes, eeldades et neil puudub süsteemne mõtlemine ja kategoriseerimisvõime. Äkki on nõnda, et meie hetke meditsiiniliste arusaamade pinnalt tehtud õiguslikud järeloomad on samuti ekslikud ning nende alusel tehtud piirangud enesemääramise õigusele omavad fataalseid tagajärgi? Kas on võimalik, et enda tsiviliseerimispüüu ja isikuõiguste tagamise katsel hävitame vanimad inimkultuurid? Siin ei ole lihtsaid vastuseid, ent ilmselt on vaja suuremat arutelu ning mitte ainult õigusteaduse tasandil, vaid vaja on oluliselt mitmekülgsemat ning interdistsiplinaarsemat analüüsi.

Teine ning pisut kaugemat tulevikku puudutav teema on inimese kui sellise määratlemine. Inimõigused üldiselt ning sellest tulenevad detailsemad õigused on suunatud inimesele. Mis eeldab vastavate õiguste subjekti identifitseerimist inimesena. Inimesemoodi väljanägevale robotile vastavad õigused ei laiene. Hetkel pole antud teema veel eriti relevantne, ent Eesti kui eesrindlik riik peaks eriti valvas olema vastavate arengute osas. Õigused on subjektil, kes vastab vastava subjekti kirjeldusele e omab vastavat identiteeti. Inimõigused ning sellest tulenevad detailsemad õigused kuuluvad üksnes inimesele. Kes on inimene? See on antropoloogia üks kesksemaid küsimusi. Võimlik et saab ka õiguse keskseks küsimuseks. Futurooloogid Ian Pearson ja Raymond Kurtzweil räägivad uue inimese tekkest. Nad

prognoosivad, et aastaks 2050 on tekkinud uus inimliik – homo optimus, hübriidnimene, osaliselt bioloogiline, osaliselt tehnoloogiline. Kas see on olend, kellele laienevad kõik inimestele kuuluvad õigused? Kas tegemist on õigussubjektidega või pigem masinatega? Need on küsimused, millele antropoloogia, õigusteadus ja mitmed teised distsipliinid peavad vastused otsima juba täna.